
La importància lingüística de la polèmica¹
sobre la vocal neutra² del català central
i el seu caràcter fonemàtic³

per Joan Mascaró

1. La polèmica pròpiament dita ocupa un total de 167 pàgines. Les referències bàsiques són, cronològicament, Alarcos (1953), Badia (1965), Avram (1973), Alarcos (1973), Cerdà (1979), Viaplana i de Caesaris (1984); hi ha també altres contribucions que, tot i que no tracten de la polèmica com a tema central, en discuteixen aspectes importants, com Badia (1973), Cerdà (1963-68; 1972, ps. 140-169); també la important anàlisi de Wheeler dins el seu llibre (WHEELER 1979, ps. 213-215) o unes encertades observacions a Ukas (1977, p. 118). Per a un resum de les diverses posicions, vegeu Viaplana i de Caesaris (1984, ps. 341-349).

Encara que en aquesta literatura es faci ús del terme «polèmica», el to que gasten els polemistes no és agre ni agressiu, ans al contrari:

«...la excelente Gramática histórica catalana de *A. Badia Margarit*» (ALARCOS 1953, p. 135).

«*Emilio Alarcos Llorach, a quien tanto deben los estudios de fonemática española*» (BADIA 1965, p. 80).

«*En particular han de citarse las concienzudas investigaciones del buen amigo Antoni M. Badia Margarit y de alguno de sus discípulos [R. Cerdà, J.M.]... la lúcida y densa comunicación de Badia*» (fa referència aquí a BADIA 1973 [1968] (ALARCOS 1973, p. 293).

«El mateix Badia... recalca, en aquest breu i colpidor estudi...» [BADIA 1965] (CERDÀ, 1963-68, p. 69).

Cap al final de la polèmica se sol practicar molt la dedicatòria:

«A D. Emilio Alarcos Llorach, Maestro querido, entrañable, aun en la distancia» (CERDA 1979, p. 309).

«A A.M. Badia i Margarit, mestre i amic, pioner en la defensa del caràcter fonològic de la "vocal neutra" del català central.» (VIAPLANA I DE CAESARIS 1984, p. 341).

Les observacions més crítiques van dirigides, en canvi, al poc ressò que la polèmica suscita en alguns àmbits:

«Incidentalmente me llama la atención que, en el coloquio citado [Estrasburg, i.e. BADIA 1973 (1968), J.M.], la cuestión de determinar el valor funcional de la vocal neutra no suscitó ningún interés, aunque Badia insistió en el planteamiento (p. 171). Los dialogantes se fueron por los cerros de Úbeda, lo que demuestra que cuanto más hablamos menos nos entienden.» (ALARCOS 1973, p. 293n).

«En el debate que se sostuvo tras la lectura de esta comunicación (ps. 167-79), los esfuerzos de Badia por conocer la opinión de los asistentes sobre estos extremos resultaron vanos. Sólo G. Straka pareció sobreponerse a la cerval aprensión de los interlocutores por la teoría al declarar que "estaba totalmente de acuerdo con Badia: [ə] es un fonema del catalán" ya que "su demostración es muy convincente" (p. 171). Pero luego, incomprensiblemente, volvió grupas al inquirir que...» (CERDÀ 1979, p. 315).

«En el cas de Mascaró [(1983)], ni això tan sols: dóna per bo que el tema no ofereix cap problema [quin és el fonema del qual deriva ə]... Quant a la qüestió dels contrastos

esmentats per Badia —als quals Mascaró tampoc no fa cap esment—» (VIAPLANA I DE CAESARIS 1984, ps. 346-348).

(Els *dialogantes* que se'n van anar pels *cerros de Úbeda* eren G. Straka, G. Colon, J. Veny, R. Aramon, J. Solà, entre d'altres.) Fóra interessant de determinar les bases i els motius sociològics de la polèmica. Hi ha, bàsicament, dos bàndols —deixant de banda el grup més heterogeni dels «insensibles»—: Alarcos, d'una banda, amb les argumentacions més sòlides, al qual s'afegeixen

parcialment Ukas (1977) i Cerdà (1979), i, de l'altra, Badia, Avram, Viaplana - De Caesaris. (CERDÀ 1963-68) representa el que podem denominar una solució-pont: «les tesis respectives d'Alarcos i Badia no constitueixen una veritable controvèrsia... Alarcos i Badia tenen raó cadascun d'ells des del seu respectiu punt de vista» (ps. 83-84).

Tant pel que fa a aquest punt, com pel que afecta a altres polèmiques (menors, però semblants: la de les africades i les semivocals *j* i *w*), es dona una situació curiosa, i probablement no casual: Alarcos defensa solucions que tendeixen a reduir la llista de fonemes ($[ɔ] < /a, \varepsilon, e/$, $[tʃ] = /t/ + /ʃ/$, $[dʒ] = /d/ + /ʒ/$; $[j] < /i/$, $[w] < /u/$), i Badia solucions que enriqueixen el sistema fonològic del català (amb els fonemes $/ɔ/$, $/tʃ/$, $/dʒ/$; $/j/$, $/w/$). Wheeler (1979, 194-215), des d'un punt de vista diferent, s'acosta més a la primera posició.

2. Les dades bàsiques sobre la distribució vocàlica que afecten la vocal *ɔ*, com és ben sabut, eren ja conegudes amb detall a finals de segle. Després de les encertades observacions de Milà, Pompeu Fabra dona pràcticament totes les dades que coneixem ara a l'article de la «Revue Hispanique» (FABRA 1897) i també a la seva gramàtica del 12 (FABRA 1912). (Per a Milà, *vid.* MILÀ 1875, MILÀ 1889, p. 431, nota 8; cito per l'estudi de M. Jorba [1989, ps. 220-222], que descriu els seus estudis sincrònics.) Aquestes dades són, en resum, les següents:

-
- a) Les vocals *a*, *ɛ*, i *e* esdevenen, en posició àtona, *ə* (FABRA 1897, ps. 8-9; 1912, p. 5), amb l'excepció de la *e* gràfica en els casos *b*) i *c*).
- b) *e* gràfica (*ergo e* o *ɛ* fonètiques) no passa a vocal neutra i es manté (fonèticament *e*) davant de *a* gràfica (*a* o *ə* fonètiques): *teatre* → [teátrə], *teatret* → [teətrét] (FABRA 1897, p. 12; 1912, p. 16).
- c) *e* gràfica (*e* o *ɛ*) no passa a vocal neutra i es manté (fonèticament *e*) darrere *a* (*a* o *ə*) (FABRA 1912, 16). Noteu, però, la intel·ligent qualificació «Igal pronunciació suele dársele en la combinació *ae*» (*ibid.*; el subratllat és meu). A la gramàtica en francès (FABRA 1941, p. 4) ho simplifica a «...quand il est précédé ou suivi d'un *a* il se prononce [é]... [téatrə] ... [téətrəl] ... [əétrəlít]».
- d) Una *ə* pot provenir d'una *o* gràfica (*o* o *ɔ*), primer element de diftong amb *u*: *plourà* → [pləwrá] (FABRA 1897, ps. 10, 27; 1912, p. 14).
- e) En alguns mots es conserva sense reduir a *ə* la forma gràfica *e*: *classe* → [kláse] (FABRA 1897, p. 27).

Aquestes són de fet les dades bàsiques, donades a conèixer a finals del segle XIX, sobre la fonologia de la vocal neutra dins el mot. Afegim que l'existència de monosíl·labs àtons amb *ə* —que

s'assignen usualment a una categoria diferent de la de mot, els anomenats clítics—, tan feta servir en la polèmica que ens ocupa, encara que és més aviat un fet d'anàlisi, és esmentat per Fabra l'any 1911: polemitzant amb Emili Vallès, amb un to càustic poc usual en el Fabra d'anys posteriors, ens ofereix un atractiu fragment de ficció de quatre pàgines que deu ser dels pocs que va sortir de la seva ploma. Pompeu Fabra imagina un diàleg entre examinador i examinand en unes proves d'una escola catalana. No em puc estar de citar-ne un fragment una mica extens:

«Deixeu-me suposar un moment que l'obreta de què parlavem... ha estat adoptada a l'escola catalana del districte tal. En uns examens que s'hi celebressin, sentiriem coses com aquestes...

»—Digues, noi, en català hi ha paraules atones? paraules accentuades?

»—No, senyor, no n'hi ha; perquè “totes les paraules tenen accent prosòdic en una o altra vocal”. (Sens dubte en el pensament del autor, *a, en, per*, etc., no són paraules.)

»—Se declina ·l nom català?

»—Sí, señor, Ex.: nominatiu *pare*, genitiu *pare*, acusatiu *pare*... (Pel qual paradigma se pot veure que, en efecte, e<l> nom català... no·s declina.)

»—I, en aquesta “llengua catalana”, que ja sabem que es tota altra que “l'horrible català” que tu i jo parlem, en quins casos el participi passat concorda amb el complement passiu?

»—Sempre.

»—Sempre?

»—Menys quan al proferir el participi, no pensem “ab” el complement. (Ja es distracció! Però ·l més estrany es que en una llengua que ningú parla —la llengua catalana que no cal confondre, etc.— un om pugui tenir AYTALS distraccions!)» (FABRA 1911, ps. 113-116).

JOAN MASCARÓ

3. La investigació ha estat en part possible gràcies a un ajut del Fons d'Investigació Universitària del Departament de Filologia Catalana de la Universitat Autònoma de Barcelona. Vull fer constar també amb agraïment que dec molt del contingut d'aquest article a les discussions aclaridores amb molts col·legues de la Universitat Autònoma de Barcelona i de la Universitat de Barcelona; he discutit especialment amb Josep Maria Nadal la qüestió de la base sociològica de la polèmica. Gràcies també a la meua col·lega Hortènsia Curell, a qui dec de manera indirecta la publicació d'aquest treball.

BIBLIOGRAFIA

- ALARCOS 1953 E. ALARCOS, *Sistema fonemàtic del catalán*, «Archivum», 3, ps. 135-146. Versió catalana a ALARCOS 1983, ps. 13-25.
- ALARCOS 1973 E. ALARCOS, *De fonologia catalana: la vocal neutra*, «Archivum», 23, ps. 293-297. Versió catalana a ALARCOS 1983, ps. 27-31.
- ALARCOS 1983 E. ALARCOS, *Estudis de lingüística catalana* (Barcelona, Ariel, 1983).
- AVRAM 1973 A. AVRAM, *Sur le statut phonologique de la voyelle neutre en catalan*, «Revue Roumaine de Linguistique», 18, ps. 399-405.
- BADIA 1965 A. M. BADIA, *Función significativa y diferencial de la vocal neutra en el catalán de Barcelona*, «RFE», 48, ps. 79-93.
- BADIA 1973 A. M. BADIA, *Phonétique et phonologie*, Dins A. M. BADIA i G. STRAKA (eds.), *La Linguistique Catalane* [= Colloqui d'Estrasburg, 1968] (París, Klincksieck, 1977).
- CERDÀ 1963-68 R. CERDÀ, *L'estructura vocàlica del català comú modern*, «ER», 22, ps. 65-117.
- CERDÀ 1972 R. CERDÀ, *El sistema vocàlic del catalán* (Madrid, CSIC, 1972).
- CERDÀ 1979 R. CERDÀ, *Sustancia y forma en la vocal neutra del catalán central*, «Revista Española de Lingüística», 9, 2, ps. 309-376.
- FABRA 1897 P. FABRA, *Étude de phonologie catalane (catalan central)*, «Revue Hispanique», IV, ps. 5-30.
- FABRA 1911 P. FABRA, *Qüestions de gramàtica catalana* (Barcelona, L'Avenç, 1911).
- FABRA 1912 P. FABRA, *Gramàtica de la lengua catalana* (Barcelona, L'Avenç, 1912).
- FABRA 1941 P. FABRA, *Grammaire catalane* (París, Les Belles Lettres, 1941).
- JORBA 1989 M. JORBA, *L'obra crítica i erudita de Manuel Milà i Fontanals* (Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989).
- MASCARÓ 1983 J. MASCARÓ, *La fonologia catalana i el cicle fonològic* (Bellaterra, UAB, 1983).
- MILÀ 1875 M. MILÀ, *Estudios de lengua catalana*, dins *Obras completas del Dr. D. Manuel Milà y Fontanals*, volum III: *Estudios sobre historia, lengua y literatura de Cataluña* (Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer, 1980).
- MILÀ 1889 M. MILÀ, *Obras completas del Dr. D. Manuel Milà y Fontanals*, volum II: *De los trovadores en España. Estudio de poesía y lengua provenzal* (Barcelona, Librería de Álvaro Verdaguer, 1980).
- UKAS 1977 C. UKAS, *Distinctive features and Catalan vowel system*, dins A. J. GULSOY i J. M. SOLÀ-SOLÉ (eds.), «Studies in Catalan for J. de Boer» (Barcelona, Hispam, 1977), ps. 11-121.
- VALLÈS I VIDAL 1904 E. VALLÈS I VIDAL, *Resum de gramàtica catalana* (Barcelona, Ramon Gilabert, 1904).
- VILAPLANA i DE CAESARIS 1984 J. VIAPLANA i J. A. DE CAESARIS, *La vocal neutra del català central: fonema o al·lofon?*, dins A. BARTRA i altres (eds.), *Estudis gramaticals* (Bellaterra, UAB, 1984), ps. 341-380.
- WHEELER 1974 M. WHEELER, *Phonology of Catalan* (Oxford, Blackwell, 1974).